

M A T E R I A Ł Y

Odrodzenie i Reformacja w Polsce, LVI 2012

PL ISSN 0029–8514

Wioletta Pawlikowska–Butterwick (Poznań)

Księgozbiór biblioteki katedralnej w Wilnie z końca XVI w.¹

Archiwa kapitulne, obfitujące w bogaty materiał źródłowy, można dziś śmiało zaliczyć do najstarszych. Kapituły już w wieku XII zaczęły gromadzić rękopisy i dyplomy pergaminowe. Szczególną opieką otaczały dokumenty dotyczące wszelkiego rodzaju nadań, stosunków majątkowych, instytucji będących pod ich opieką. Z czasem do zbioru dokumentów dochodziły księgi i dokumenty związane z funkcjonowaniem kapituły: metryki kapitulne, księgi obowiązków mszalnych i chórowych, księgi testamentów, rachunki prokuratorów, inwentarze, księgi instalacji, księgi wizytacji². Większość z tych rodzajów ksiąg była prowadzona także przez wileńskich kano-

---

¹ Artykuł jest przeredagowaną i pogłębioną wersją fragmentu rozdziału VIII rozprawy doktorskiej pt. *Wileńska kapituła katedralna w drugiej połowie XVI w.* (Poznań 2011). W artykule zastosowano następujące skróty: BK PAN — Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku; LVIA — Centralne Archiwum Historyczne Litwy w Wilnie (Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas); MAB — Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie (*Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskią Biblioteka*); PSB — Polski Słownik Biograficzny; VUB — Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus Universiteto Biblioteka).

² Por. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku XII–XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*, Płockie Wydawnictwo Diecezjalne, Płock 1979, s. 232.

ników, notariuszy kapitulnych i składała się na archiwum kapituły w Wilnie³.

Kościół katedralny, skupiający wokół siebie duchownych różnych szczebli i profesji, był nie tylko ośrodkiem kultu, miejscem głoszenia Słowa Bożego i udzielania sakramentów, ale także miejscem przyciągającym twórców, uczonych, prawników. Z tej racji nie mogło w katedrze zabraknąć ksiąg potrzebnych do sprawowania kultu religijnego oraz fachowych dzieł z różnych dziedzin⁴. Dzięki zapleczu bibliotecznemu, ale też prywatnym księgozbiорom, duchowni oddziaływali na kulturę umysłową współbraci i niższego duchowieństwa, a także kształtowali środowisko intelektualne, w jakim żyli⁵. Taki przynajmniej obraz wyłania się z literatury przedmiotu. W przypadku Wilna dochodzi jeszcze jeden czynnik, przypomniany ostatnio przez Andrzeja B. Zakrzewskiego, mianowicie, że przybywający do Wilna (najczęściej z Korony)⁶ duchowni przynosili zarazem na grunt litewski wzory koronne lub zachodnioeuropejskie⁷. Nie dziwi więc, że w skład biblioteki wchodziły księgi liturgiczne, pisma Ojców Kościoła, klasycy literatury, utwory o szeroko pojętej tematyce humanistycznej⁸.

³ Na temat archiwum kapituły wileńskiej zob. M. Kosman, *Archiwum kapituły wileńskiej*, „Archeion”, 1976, 64, s. 37–57; T. Krahel, *Archiwa kościelne w archiwach i bibliotekach Wilna*, „Białostoczczyzna”, 1999, 55, z. 3, s. 21–25.

⁴ Por. E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, LSW, Warszawa 1984, s. 137; J. Z. Lichański, *Brunsbęrgica Pallas. Na marginesie historii biblioteki w dobie Renesansu*, OiRwP, 1997, 51, s. 111.

⁵ Por. J. Kracik, *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII–XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 1976, 32, s. 249.

⁶ W drugiej połowie XVI wieku Koroniarze stanowili w kapitule wileńskiej 49% jej składu; cudzoziemcy „dalsi” — 12%; Podlasianie — 7%; z Wielkiego Księstwa Litewskiego (w granicach po 1569 roku) wywodziło się 21%; z Prus Królewskich — 1%, nie posiadamy informacji dla 9%. Zob. W. Pawlikowska-Butterwick, *A 'foreign' élite? The territorial origins of the canons and prelates of the cathedral chapter of Vilna in the second half of the sixteenth century* (w druku).

⁷ Por. A. B. Zakrzewski, *Recepcja ustroju i prawa w Wielkim Księstwie Litewskim, XIV–XVIII wiek*, „Studia Iuridica”, 2002, 40, s. 258–259.

⁸ Funkcjonowanie i zasób biblioteki katedralnej w Wilnie próbowali ostatnio nasświetlić: W. Pawlikowska, *Wileńska kapituła katedralna w drugiej połowie XVI w.*, s. 295–301; J. Niedźwiedz, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Universitas, Kraków 2012, s. 92–97.

W jakim stopniu i w jakiej skali środowisko duchownych wileńskich oddziaływało na otoczenie? By móc odpowiedzieć na to pytanie, potrzeba dalszych i dokładniejszych badań. Są one szczególnie wskazane, gdy uświadomimy sobie fakt, że posiadania przez duchownego beneficjum danej katedry, wcale nie oznaczało, że przy niej rezydował, a tym samym pracował w mieście katedralnym. Wielu duchownych nie rezydowało przy żadnej z katedr, lecz bawiło na dworze królewskim bądź magnackim.

Powszechnie znane jest znaczenie książek w rozwoju intelektualnym społeczeństwa. Uчени dawniej i dziś ferują wyroki na temat rzekomej wysokiej ceny i dostępności książek, ich czytelników. Powtarzając ogólne prawdy i zachwycając się bezspornymi walorami, które posiadają inwentarze bibliotek, uciekają nieraz od szukania odpowiedzi na pytania bardziej szczegółowe. A przecież dysponujemy, rozproszonym co prawda, materiałem źródłowym pozwalającym podjąć próbę rekonstrukcji zawartości niektórych bibliotek zarówno kapitulnych⁹, jak i zakonnych¹⁰ czy prywatnych¹¹. Ponadto, ustalając personalia kolejnych, potencjalnych właścicieli, można wnioskować o zasięgu oddziaływania i recepcji książki.

Pierwsza informacja o istnieniu biblioteki przy kościele katedralnym w Wilnie i prywatnych księgozbiorach duchownych pochodzi z 22 września 1486 r.¹², a według Jana Kurczewskiego — z 26 września 1486 r.¹³ Wówczas podjęto decyzję, aby po członkach zmarłych bez testamentu wszelkie pozostałe rzeczy spieniężać, a uzyskany w ten sposób

⁹ Por. L. Formanowicz, *Katalog druków polskich XVI-go wieku biblioteki kapitulnej w Gnieźnie*, Poznań 1930.

¹⁰ Tytułem przykładu zob. J. Gwioździk, *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, UŚ, Katowice 2001.

¹¹ Choćby L. Vladimirovas, *Georgijaus Albinijaus knygu kolekcijs likimo klausimu*, „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai”, 1965, 4, s. 217–224; A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Ossolineum, Wrocław 1988; *Bibliotheca Pepsiana: A Descriptive Catalogue of the Library of Samuel Pepys*, vol. 1–4, ed. by J. R. Tanner, E. G. Duff, M. R. James, W. J. Carlton, Cambridge UP, Cambridge 2009.

¹² Por. *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, t. 1: 1387–1507, PAU, Kraków 1932–1948, s. 405–411, nr 348.

¹³ Por. J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1, J. Zawadzki, Wilno 1908, s. 16.

dochód przeznaczać na spłatę długów. Książki natomiast miano przekazać bibliotece katedralnej. Gdyby jednak w bibliotece były już egzemplarze o podobnej treści, wtedy dublety miały być przeznaczone „na dzieła pobożne i być pociechą dla przyjaciół”¹⁴.

Według szacunków Marii Barbary Topolskiej, biblioteka katedralna w Wilnie na przełomie wieków XVI i XVII liczyła 130 tomów, a w połowie XVII stulecia — przeszło 200 tomów. Jednym z darczyńców miał być Ambroży Bejnart¹⁵. Ten dość ogólny wniosek nie jest zupełnie chybiony, choć wymaga korekty — księgozbiór Mikołaja Koryzny nie składał się z 40 książek¹⁶, ale z 54 dzieł w 58 tomach¹⁷. W księgozbiórze Ambrożego Bejnarta nie było dzieł „Galena i Lukrecjusza z 1603 roku”¹⁸, bo data ta odnosi się do roku sporządzenia spisu książek należących do Bejnarta, a nie do druku wzmiankowanych pozycji. Według naszych rachunków, na przełomie wieków XVI i XVII w bibliotece kapitulnej znajdowało się nie około 130 tomów, jak podaje Topolska,

¹⁴ Por. „superexcrecentes vero res, si libri fuerint, tunc notabiliores ad ecclesie predictae librariam dandos, et hoc, si tales non habeantur in eadem, qui si in libraria fuerint, extunc cum rebus aliis quecumque fuerint ad pia opera et consolacionem amicorum iuxta descriptam a iure consuetudinem” (*Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, s. 409, nr 348). Wyrok z 1486 roku jest podstawą dekretu statutu kapituły wileńskiej z 1515 roku — *De intestatis*, MAB, F43–155, k. 11–12. Por. W. Pawlikowska, *Testamenty duchowieństwa diecezji wileńskiej w drugiej połowie XVI w. Prawo i praktyka*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2011, 3–4, s. 396.

¹⁵ Por. M. B. Topolska, *Biblioteki w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI – do połowy XVII wieku*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1983, 20, s. 154–155; Ead., *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*, Ossolineum, Wrocław 1984, s. 188–200 (w tej książce Ambroży Bejnart figuruje jako Weynart).

¹⁶ Por. M. B. Topolska, *Biblioteki...*, s. 163.

¹⁷ Por. *Registrum librorum R[e]ver[en]di olim in Chr[ist]o P[at]ris D[omini] Nicolai Korizna Canon[ici] Vilnen[sis]*, LVIA, F–1135, AP–4, B–471, k. 38–38v. Lepiej od Topolskiej stan ilościowy księgozbioru Koryzny ocenił J. Niedźwiedź (por. Id., *op. cit.*, s. 96). Badacz podaje, że księgozbiór Jerzego [!] Koryzny (w świetle inwentarza z 1598 roku) liczył 51 książek, chociaż zachowany inwentarz liczy 52 pozycje. Znajdujące się w inwentarzu pod numerami 31 *Sermones quadrages[imales] et in adventu J Michaelis de Mediolano* i 32 *Ord[inis] Minorum in 4* to w rzeczywistości jedno dzieło: Michela Carcano, *Sermones quadragesimales fratris Michaelis de Mediolano*. Pozycja nr 6 inwentarza (*D[ivi] Dionisii Carthusiani opera quatuor in folio; 1. Enarrationes in 4 prophetas maiores; 2. Enarrationes in 5 libros sapientiales; 3. Prima pars de tempore sermonum; 4. Sermonum de sanctis pars altera in folio*) to zaś cztery dzieła, które, moim zdaniem, liczyć należy osobno. Kwestia jest zatem dyskusyjna.

¹⁸ M. B. Topolska, *Biblioteki...*, s. 163.

lecz minimum około 267 dzieł, niektóre w kilku tomach¹⁹. Sam *Index Librorum in Bibliotheca Ecclesiae Cathedralis Vilmensis* z 1598 roku obejmuje około 121 tomów. Pod koniec tego roku do biblioteki wcielony został księgozbiór po zmarłym Mikołaju Koryźnie (zm. 3 listopada 1598)²⁰, a na początku wieku XVII — księgozbiory po dwóch innych, zmarłych członkach kapituły: Ambrożym Bejnarcie (zm. przed 18 stycznia 1603)²¹ i Janie Ryszkowskim (zm. 13 marca 1606)²². Ponadto, wspomniane inwentarze nie są kompletne, o czym świadczy pośmiertny rejestr rzeczy należący do Bejnarta, w którym wymieniono „skrzynię włoską okrągłą z księgami”, „ksiąg kilka i statut ruski” oraz brewiarz²³ (nie ma ich w spisie książek przekazanych bibliotece katedralnej). Być może kluczem do rozwiązania zagadki byłby testament Bejnarta (o jego istnieniu napomyka literatura przedmiotu i XIX-wieczne rękopisy)²⁴.

Ważkich informacji o księgozbiorze kapitulnym z końca XVI w. dostarcza inwentarz z r. 1598²⁵, choć nie wszystkie pozycje ze spisu udało się zidentyfikować. Wiele dzieł zostało zapisanych w inwentarzu w spo-

¹⁹ W tym samym czasie liczba książek należących do kapituły sandomierskiej nie przekraczała kilkudziesięciu tomów. Pod koniec XVII wieku biblioteka tamtejszej kapituły liczyła 91 woluminów. Szerzej na ten temat por. W. Wójcik, *Archiwum i biblioteka kapituły w Sandomierzu*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 1963, t. 7, s. 37; D. Burdzy, *Szesnastowieczny Sandomierz. Kościół i miasto*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2012, s. 329–333.

²⁰ VUB, F4–35808 (A–2472), s. 82–84; LVIA, F–1135, AP–4, B–471, k. 38–38v.

²¹ Por. *A[nno] D[omini] 1603 Libri R[everendi] D[omi]ni Ambrosii Beynarti, canonici Vilnen[sis] et samogitien[sis] post mortem eiusdem Bibliothecae Eccle[siae] cathedr[alis] Vilnen[sis] donati*, VUB, F4–35808 (A–2472), s. 86–87; LVIA, F–1135, AP–4, B–471, k. 39–39v.

²² Por. *A[nno] D[omini] 1606 16 Junij, post mort[em] R[everendi] D[omini] Ioanni Ryszkowski archidiac[oni] Eccle[siae], cath[edralis] Viln[ensis] Libri Bibliothecae cathedrali donati*, VUB, F4–35808 (A–2472), s. 88–89; LVIA, F–1135, AP–4, B–471, k. 40–40v.

²³ MAB, F43–492, k. 2–3v.

²⁴ Por. „W sporządzonym przed śmiercią testamentem w r. 1602 (który zaginął podczas inkursji nieprzyjacielskiej w r. 1655) B. szlachetnie zarządził swemi oszczędnościami, legując sumy na szpitale, na wyposażenie ubogich panien, oraz zapisując 4.000 kop groszy litewskich na utrzymanie niezamożnych studentów pod zarządem kapituły” (Cz. Falkowski, *Beynart Ambroży, PSB*, t. 1 (1935), s. 478–479). Por. także VUB, F57–554–44, k. 1v–5v.

²⁵ Zob. LVIA, F–1135, AP–4, B–471, k. 36–37; VUB, F4–35808 (A–2472), s. 78–81.

sób bardzo ogólny, np. „Baculus pastoralis” czy „Liber contra haereticos”. Pod tymi opisami kryć mogą się teksty najróżniejszych autorów i wydawców, nie wykluczając tłumaczeń.

Powyższe zapisy świadczyć mogą także „o niedbalstwie niektórych wizytatorów i ich sekretarzy uwieczniających nierzadko o wiele gorliwiej każdą dziesięcinę, wota na kościelnym obrazie czy nawet inwentarską krowę w plebańskiej oborze, niż tytuł książki”²⁶. Ponadto to, co dla osoby spisującej inwentarz i dla ówczesnych potencjalnych zainteresowanych było jasne i oczywiste, nam nastęrcza niejednokrotnie wiele problemów przy próbie identyfikacji. Bezradni jesteśmy w ogóle w przypadku rękopisów. Trzeba mieć wiele szczęścia, by natrafić na egzemplarz książki zawierający zapiskę świadczącą o proveniencji, tak jak w przypadku zachowanych egzemplarzy Biblii z wpisem *Ex Bibliotheca Venerabilis Capituli Vilnensis*. Być może wśród zinwentaryzowanych egzemplarzy znalazły się książki przekazane, po śmierci Stanisława Narkuskiego, do skarbcza katedralnego²⁷?

Mniej trudności stwarza rozszyfrowywanie tytułów książek, ale tylko wtedy, gdy osoba dokonująca spisu, wskazała na autora i podała choćby „obiegową” nazwę dzieła lub sam tytuł. Niemniej jednak i w tym przypadku niemal niemożliwe jest precyzyjne określenie, którą edycję autorzy spisu mieli w ręku, zwłaszcza jeśli do końca w. XVI było kilka wydań. Podejmując próbę prezentacji zbiorów i specyfiki biblioteki kapituły wileńskiej, świadomi jesteśmy więc tego, że efekt naszych starań będzie fragmentaryczny i nie odzwierciedli całego zasobu księgozbioru w interesującym nas okresie. Poza tym, co trzeba podkreślić, dzieła stanowiące pierwotnie własność poszczególnych duchownych, z czasem mogły przejść na własność biblioteki kapitulnej bądź innych zgromadzeń (nie wyłączając osób prywatnych).

Inwentarz biblioteki katedralnej z r. 1598 liczy 91 ponumerowanych pozycji. Osoba wykonująca spis popełniła jednak błąd: w rezultacie po pozycji 90 następuje 100, kończąca spis. Sprawa bardziej się komplikuje, kiedy spróbujemy policzyć dzieła i woluminy, ponieważ czasami kilka woluminów składało się na jedno dzieło albo odwrotnie — kilka tomów tworzyło jeden wolumin, np. podręcznik logiki Rudolfa Agricoli

²⁶ J. Kracik, *op. cit.*, s. 250.

²⁷ Por. W. Pawlikowska, *Kanonik Wojciech Grabowski z Sierpca — zapoznana postać szesnastowiecznego Krakowa i Wilna*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, 2005, 11, s. 230.

o rozumowaniu dialektycznym (aneks, nr 45: *Rudolphi de invent[ione] Dialecti[ca] libri 3 in [uno] volumine*)²⁸. Ponadto, w bibliotece znajdowało się kilka ksiąg rękopiśmiennych oraz dublety niektórych utworów. Wszystko to daje nam w sumie około 121 tomów²⁹. Dopiero na początku następnego stulecia, podkreślmy, biblioteka wzbogaciła się o księgozbiory co najmniej trzech duchownych (o czym była już mowa).

Z inwentarza wyłania się księgozbiór obejmujący dzieła o tematyce religijnej, teologicznej, prawniczej, historycznej oraz utwory poetyckie. Inwentarz otwierają pisma Ojców Kościoła: św. Augustyna, św. Ambrożego, św. Bernarda z Clairvaux.

Egzemplarze Biblii o kapitulnej proveniencji zachowały się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego³⁰, niemniej jednak omawiany inwentarz z 1598 roku nie wymienia ani jednego. Być może egzemplarze Biblii nie były przechowywane w bibliotece, lecz w księgozbiornie podręcznym.

W księgozbiornie kapitulnym znajdziemy też dzieła o tematyce biblijnej, jak teksty jednego z największych znawców egzegezy — Mikołaja z Lyry (*Nicolai de Lyra libri 4*). Być może chodziło o *Postyllae perpetuae in Vestus et Novum Testamentum*, a być może — o *Moralia super totam Bibliam* zawierające wyjaśnienie Biblii według tzw. sensów duchowych: alegorycznego, topologicznego i anagogicznego³¹. Do literatury egzegezy zaliczyliśmy również zapisaną w inwentarzu pod numerem 29 książkę pt. *Marmotrectus*, czyli *Mammotrectus super Bibliam* autorstwa Johannes Marchesinusa z Reggio³². Chodzi o jedno z najważniejszych dzieł franciszkańskich późnego średniowiecza (w latach 1470–1520 ukazywało się 34 razy w łącznym nakładzie 22 tysięcy egzemplarzy). W bibliotece przechowywano także utwór poświęcony Pismu Święte-

²⁸ LVIA, F-1135, AP-4, B-471, k. 36v.

²⁹ To tylko niektóre z pomyłek, jakie dostrzegliśmy. Zob. LVIA, F-1135, AP-4, B-471, k. 36-37.

³⁰ *Biblia Das ist die gantze Heilige Schrifft Deudsch. Mart. Luth*, Strassburg, bey Wendel Rihel, 1535 (*Vilniaus Universiteto Bibliotekos paleotipai Katalogas*, sudarė N. Feigelmanas, I. Daugirdaitė, P. Račius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius 2003, s. 55, nr 181); *Biblia Concordantiae maiores Sacrae Bibliae summis vigiiliis iam denuo ultra omnes aeditiones et castigatae et locupletatae addito insuper dictionum elencho*, Basileae, in officina Frobeniana, 1531 (*ibidem*, s. 60, nr 199).

³¹ Por. S. Wielgus, *Badania nad Biblią w starożytności i w średniowieczu*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1990, s. 124-127.

³² Por. *ibidem*, s. 201-202.

mu — *Isagogae ad sacres literas*³³ dominikanina, filozofa i bibliisty Santesa Pagnino. Oprócz tego, kanonicy mieli prace Cypriana, Tomasza z Akwinu, Teofila z Antiochii, tom listów św. Hieronima (aneks, nr 8), cztery tomy dzieł św. Augustyna.

Na pozycji 19 spisu, pod hasłem *Magister sententiarum*, odnotowano najprawdopodobniej złożone z czterech części *Sentencje* Piotra Lombarda. Utwór ten, napisany zgodnie z regułami metody scholastycznej, szybko uzyskał rangę podstawowej wykładni wiedzy teologicznej. Zbudowane z wypowiedzi Ojców Kościoła i średniowiecznych autorytetów *Sentencje* od połowy XIII w. aż przez trzy następne stulecia były przedmiotem studiów na wydziałach teologicznych. To wyjaśnia tradycyjny tytuł — *Magister sententiarum* (lub, jak go nazywa św. Tomasz z Akwinu, po prostu „Magister”)³⁴, jakim opatrywano dzieło.

Pod numerem 12 w inwentarzu zapisano: *Geroson de Regulis moralibus eiusdem operum pars prima*. Chodzi tu zapewne o książkę Jana Gersona, francuskiego teologa i filozofa, propagatora idei koncyliaryzmu (najprawdopodobniej o *Conclusiones de diversis materiis moralibus sive. De regulis mandatorum*).

Kanonicy mieli też podręcznik teologii moralnej z elementami prawa kanonicznego autorstwa Angela Carletiego de Clavasio (aneks, nr 25: *Angeli ordinis minor suma Angelica*). Pozycja 9 inwentarza (*D[ivi] Epiphaniū*) odnosi się do jednego z dzieł św. Epifaniusza z Salaminy. Ponadto, w księgozbiornie katedralnym znajdował się stary mszał (aneks, nr 41)³⁵.

Pod numerem 13 widnieje w inwentarzu *Eiusdem opus sermonum de Angelis. De Angelis* jest potoczną nazwą kazania Gersona (*Factum est proelium*)³⁶ o aniołach i pokusach. Wśród literatury kaznodziejskiej uplasowało się również dzieło Antoniego de Bitonto *Sermones dominicales per totum annum* (aneks, nr 27), jeden egzemplarz podręcznika dla proboszczów autorstwa Guida de Monte Rocherii (chodzi o *Manipulus curatorum*, który doczekał się co najmniej 119 wydań w około 60 tysiącach

³³ Por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 285, nr 1024.

³⁴ Zob. E. Potkowski, *op. cit.*, s. 138; S. Wielgus, *op. cit.*, s. 322–329.

³⁵ Na temat mszałów zob. J. W. Boguniowski, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, UNUM, Kraków 2001, s. 182–197.

³⁶ Por. H. M. Guillaume, *Jean Gerson, Apostle of Unity: His Church Politics and Ecclesiology*, transl. by J. C. Grayson, Brill, Leiden 1999, s. 34; D. C. Brown, *Pastor and Laity in the Theology of Jean Gerson*, Cambridge UP, Cambridge 1987, s. 259.

egzemplarzy)³⁷ oraz kazanie Henrica Herpa *Sermones de tempore* (aneks, nr 35). W bibliotece znalazły się także *Sermones Pomeri* węgierskiego franciszkanina Pelbarta de Themeswar³⁸ oraz *Sermones dominicales super Evangelia et Epistolas* Hugona de Prato (aneks, nr 71). Poza tym, kanonicy mogli wykorzystywać *Postyllę* Alberta Wielkiego (aneks, nr 40)³⁹.

Kanonicy wileńscy mogli również czytać niezwykle popularny wówczas inkunabuł zawierający *Legenda aurea* dominikanina Jakuba de Voragine (aneks, nr 34: *Liber legendorum sive Historia Lombardica*), który, zdaniem Jerzego Ochmańskiego, dał początek bibliotece kapituły wileńskiej⁴⁰. Jeden z egzemplarzy *Legenda aurea*, wraz z *Ewangelią Nikodemą*, wysłała do Wilna w r. 1398 królowa Jadwiga⁴¹. Kolejny zapisał katedrze kustosz wileński Marcin⁴².

Chociaż znaczną większość księgozbioru katedralnego stanowiło piśmiennictwo religijne, to w bibliotece gromadzono również literaturę świecką⁴³. Historiografię w księgozbiorze wileńskim reprezentuje inkunabuł *Fasciculus temporum, vel Chronica ab initio mundi* Wernera Rolewincka⁴⁴ — ilustrowana licznymi drzeworytami kronika świata (aneks, nr 75). O historii Wenecji traktuje dzieło Pietra Bemba, jednego

³⁷ Por. M. Milway, *Forgotten Best-Sellers from the Dawn of the Reformation*, w: *Continuity and Change: The Harvest of Late Medieval and Reformation History. Essays presented to Heiko A. Oberman on his 70th birthday*, ed. by R. J. Bast, A. C. Gow, Brill, Leiden 2000, s. 117.

³⁸ Jeden z egzemplarzy znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego (por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 293, nr 1050).

³⁹ Por. *ibidem*, s. 5–6, nr 19.

⁴⁰ Zob. J. Ochmański, *Najdawniejsze księgozbiory na Litwie od końca XIV do połowy XVI wieku*, w: *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, UMK, Toruń 1996, s. 75.

⁴¹ Por. *Kodeks dyplomatyczny...*, s. 57.

⁴² Por. J. Fijałek, *Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu*, w: *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Gebethner i Wolff, Kraków 1914, s. 127, przyp. 2; Niedźwiedz, *op. cit.*, s. 93.

⁴³ Podobne tendencje dostrzegamy w przypadku bibliotek klasztornych. Zob. E. Zielińska, *Kultura intelektualna kanoników regularnych z klasztoru w Kraśniku w latach 1469–1563*, UMCS, Lublin 2002, s. 147.

⁴⁴ Werner Rolewinck (1425–1502) był kartuskim mnichem i historykiem z Kolonii. Napisał około 50 utworów, spośród których za najważniejszy uchodzi *Fasciculus temporum* — historia świata od stworzenia aż do czasów papieża Piusa IV. Por. A. G.

z najślynniejszych pisarzy włoskich XVI wieku, a zarazem późniejszego kardynała i sekretarza papieża Leona X (aneks, nr 44). W bibliotece znalazł się także utwór Rudolfa Agricoli⁴⁵ *De inventione dialectica*⁴⁶ (aneks, nr 45) i Boecjusza⁴⁷ (aneks, nr 43: *Boetius de Philosophico consolatu*).

Spośród pism autorów rzymskich w księgozbiornie mamy również *Epitome in Trogi Pompeii historias* historyka Marka Junianusa Justynusa (aneks, nr 46), czyli zbiór najciekawszych i najważniejszych faktów z dzieła *Historiae Philippicae* Gnejusza Pompejusza Trogusa, rzymskiego historyka tworzącego w czasach Augusta. Literaturę humanistyczną reprezentuje tekst Guillaume Budé o starożytnych monetach pt. *De Ase et partibus eius libri quinque*⁴⁸ (aneks, nr 47)⁴⁹. Oprócz tego kanonicy wileńscy mieli jeszcze dwa inne dzieła tego autora o tematyce językowej: *Forensia*⁵⁰ (aneks, nr 87) oraz *Commentarii linguae Graecae* (aneks, nr 48). Do książek, które mogły służyć doskonaleniu sprawności językowej, zaliczyć trzeba słownik Juliusa Polluxa z Naucratis⁵¹. Ponadto, w skład biblioteki wchodził utwór *Elenchus scriptorum omnium* (aneks,

---

S. Josephson, *Fifteenth-Century Editions of Fasciculus Temporum in American Libraries*, „The Papers of the Bibliographical Society of America”, 1917, 11, s. 8.

⁴⁵ Rudolf Agricola (zm. 1485) — niderlandzki pisarz, filolog (znawca greki i hebrajskiego) i tłumacz, zdecydowany zwolennik studiów klasycznych. Por. I. Pietrkiewicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2003, s. 124.

⁴⁶ Por. L. Jardine, *Francis Bacon: Discovery and the Art of Discourse*, Cambridge UP, London – New York 1974, s. 29; Ead., *Distinctive Discipline: Rudolph Agricola's Influence on Methodical Thinking in the Humanities*, w: *Rodolphus Agricola Phrisius, 1444–1485: Proceedings of the International Conference at the University of Groningen 28–30 October 1985*, ed. by F. Akkerman, A. J. Vanderjagt, Brill, Leiden 1988, s. 38–55.

⁴⁷ Anicius Manlius Severinus Boethius (ur. ok. 480–524); por. H. Dubowik, *Inkunabuly i cimelia z XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy*, oprac. przy współpracy A. Chlewickiej i B. Iwańskiej-Cieślak, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2009, s. 25–26.

⁴⁸ Por. T. Hampton, *Humanist Models*, w: *A New History of French Literature*, ed. by D. Hollier, Harvard UP, Cambridge Mass. — London 1994, s. 136–137.

⁴⁹ Utwór uchodzi za największe dzieło pisarza. Po jego ukazaniu się w 1513 r. Budé zyskał olbrzymią popularność.

⁵⁰ Por. T. R. Wooldridge, *The Birth of French Lexicography*, w: *A New History of French Literature*, ed. by D. Hollier, Harvard UP, Cambridge Mass. — London 1994, s. 178.

⁵¹ Por. *Books in Cambridge Inventories: Book Lists from Vice-Chancellor's Court Probate Inventories in the Tudor and Stuart Periods*, vol. 2, ed. by E. S. Leedham-Green, Cambridge UP, Cambridge 1986, s. 634.

nr 53) alzackiego humanisty i encyklopedysty Conrada Lycosthenesa (Conrad Wolffhart, Conrad Gesner). Pod hasłem *Com[m]entarium volaterran[us]* (aneks, nr 21) kryje się encyklopedia autorstwa Raffaella Maffei⁵² pt. *Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII*⁵³.

Nie zabrakło też Cycerona. W bibliotece kapitulnej znajdowały się *Quaestiones in Officia M. T. Ciceronis compendiarium totius opusculi epitomen continens* (aneks, nr 50) oraz jakieś teksty Ambrozjusza Teodozjusza Makrobiusza (rzymskiego pisarza i filozofa żyjącego na przełomie IV–V wieku). Być może kanonicy posiadali jego *In somnium Scipionis expositionis*⁵⁴. Pod hasłem *Hermolaus* (aneks, nr 51) kryje się jedno z dzieł włoskiego uczonego Ermolao Barbaro (21 V 1453/1454–14 VI 1493), może to najbardziej znane, czyli *Castigationes Pliniana*e (1492)⁵⁵. Innym włoskim humanistą, którego traktat został odnotowany w inwentarzu, jest Bartolomeo Cipolla, jeden z największych prawników włoskich. Sławę przyniósł mu traktat o wykładni prawa *De interpretatione legis extensiva*. Cipolla zajmował się również praktyczną stroną prawa, czego dowód pozostawił w postaci dzieła *Tractatus de servitutibus urbanorum*⁵⁶ (aneks, nr 55).

W bibliotece kanonickiej znajdowało się kilka bardzo znanych książek prawnych. Dział prawny otwiera *Novellae Constitutiones* Justyniana (aneks, nr 39). Znajduje się w nim też *Haec est tabula super disputationibus questionibus et consiliis domini Frederici de Senis per titulos decretalium: Et primo de constitutionibus Rubrica*. Oprócz tego, do działu prawnego wliczyć należy aż sześć egzemplarzy tekstu podstawowego dla wykładawców prawa — *Concordia discordantium canonum*, czyli *Dekretów* Gracjana⁵⁷ (aneks, nr 59) oraz cztery egzemplarze bliżej nieokreślonego utworu

⁵² Raffaello Maffei da Volterra (1451–1522), Volterrano — włoski humanista, historyk i teolog.

⁵³ Por. *The New Century Italian Renaissance Encyclopedia*, ed. by C. B. Avery, Meredith, New York 1972, s. 581.

⁵⁴ Por. I. Pietrkiewicz, *op. cit.*, s. 123.

⁵⁵ Por. K. Maleczyńska, *Zainteresowania czytelnicze mieszczan dolnośląskich okresu Renesansu*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1982, s. 68.

⁵⁶ Por. G. Rossi, *Disciplinare il quotidiano, regolare il multiforme: il Tractatus de servitutibus di Bartolomeo Cipolla*, w: *Bartolomeo Cipolla: un giurista veronese del Quattrocento tra cattedra, foro e luoghi del potere. Atti del Convegno internazionale di studi, Verona, 14–16 ottobre 2004*, a cura di G. Rossi, CEDAM, Padova 2009, s. 237–276.

⁵⁷ Por. J. A. Brundage, *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*, The University of Chicago Press, Chicago — London 2008, s. 96 i n.

jurysty Paola de Castro⁵⁸. Kanonicy mieli również jedno z licznych wydań *Digestum vetus* stanowiącego część najważniejszego działu Kodyfikacji Justyniańskiej⁵⁹ i dysponowali (pomieszczonym w oddzielnym woluminie *Liber Tertius Corpus Juris Canonici*) *De vita et honestate clericorum* (aneks, nr 69). Pozycja 70 inwentarza odsyła ponownie do książki z dziedziny prawa kanonicznego autorstwa jurysty — kardynała Francesco Zabarelli (*Lectura super Clementinis*)⁶⁰. W bibliotece katedralnej znajdowały się także: *Speculum iudiciale* (aneks, nr 76)⁶¹ Wilhelma Durandiego⁶², *In Primum Decretalium librum Novella Commentario* (aneks, nr 73) Giovanniego d'Andrea⁶³ i *Summa Aurea super Titulis Decretalium*⁶⁴ (aneks, nr 66). Literaturę prawniczą w księgozbiorze katedralnym reprezentuje też dzieło teoretyka prawa Sebastiana Branta⁶⁵ *Titulorum omnis iuris tam civilis quam canonici expositiones* (aneks, nr 86).

Z dzieł biograficzno-polemicznych wymienić trzeba biografię Marcina Lutra, pióra Johanna Cochläusa (*Commentaria de actis et scriptis*

---

⁵⁸Por. B. Tierney, *Corporatism, Individualism and Consent. Locke and Premodern Thought*, w: *Law as Profession and Practice in Medieval Europe: Essays in Honor of James A. Brundage*, ed. by K. Pennington, M. H. Eichbauer, Ashgate, Farnham — Burlington, VT 2011, s. 41–42, 53, 70.

⁵⁹ Por. J. Sondel, *Nauczanie uniwersyteckie w świetle przywileju fundacyjnego Kazimierza Wielkiego*, w: *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, t. 2, red. W. Uruszczak, D. Malec, UJ, Kraków 2008, s. 66.

⁶⁰ Francesco Zabarella (1360–1417) — profesor prawa kanonicznego w Padwie.

⁶¹ Por. K. Ożóg, *Kultura umysłowa w Krakowie w XIV wieku: środowisko duchowieństwa świeckiego*, Ossolineum, Kraków 1987, s. 113.

⁶² Wilhelm Durand (zm. 1296) — pracownik kurii rzymskiej, francuski kanonista, liturgista i historyk, biskup w Mende, autor dzieła *Rationale divinarum officiorum*, które miało być dla kapłanów źródłem wiedzy o służbie Bożej. Por. B. Góra, *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie: 1828–2000*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2007, s. 262.

⁶³ Giovanni d'Andrea (ok. 1270–1348) — profesor prawa kanonicznego na uniwersytecie w Bolonii, uchodzi za jednego z najbardziej znanych kanonistów późnego średniowiecza. Przez siebie współczesnych zwany *iuris canonici fons et tuba*. Por. H. Janin, *The University in Medieval Life, 1179–1499*, Jefferson — McFarland, London 2008, s. 68.

⁶⁴ Por. C. Gallagher, *Canon Law and the Christian Community: The Role of Law in the Church According to the Summa Aurea of Cardinal Hostiensis*, Università Gregoriana, Roma 1978, s. 21.

⁶⁵ Sebastian Brant (1457–1521) — niemiecki humanista i satyryk, doktor prawa, najbardziej znany jako twórca *Okrętu błaznów* (1494).

Martini Lutheri; aneks, nr 33). Kanonicy wileńscy mogli korzystać również z jednego z wydań *Liber contra haereticos* (aneks, nr 56).

Całość uzupełniają księgi kościelne, mszały, pastorały, a zamykają dzieła i autorzy przez nas niezidentyfikowani. Czyżby to były wszystkie książki? Jeśli chodzi o moment sporządzenia inwentarza, bardzo prawdopodobnie jest, że wpisano doń książki tworzące wówczas bibliotekę. Nie zawsze uświadamiamy sobie jednak, że na przestrzeni interesującego nas czasu (druga połowa XVI w.) księgozbiór zmieniał się. Książki ulegały zniszczeniu, rozproszeniu. Podczas gdy jedne tytuły tracono, inne nabywano lub otrzymywano; nowsze wydania wypierały starsze. Nie wydaje się, by nie można było pokazać tego procesu, choć niezwykle trudno uchwycić go w źródłach. Z drugiej strony, musimy zwrócić uwagę na fakt, że zachowały się księgi o proveniencji kapitulnej nieobecne w dostępnych nam spisach. Dobrym przykładem jest egzemplarz dzieła Eneasza Sylwiusza Piccolominiego z adnotacją *Ex Bibliotheca Venerabilissimi Capituli Vilnensis*⁶⁶, który trafił do biblioteki najprawdopodobniej po r. 1598.

Inwentarz z 1598 r. nie obejmował również ksiąg należących do poszczególnych kaplic. Przy kaplicy królewskiej św. Kazimierza łańcuszkami przymocowano 10 ksiąg („Księgi na łańcuszkach, kędy kapłani śpiewają”), w tym m.in.: Biblię, graduał, *Rationale divinatorum officiorum*, *Haymonis episcopi Halberstattensis Commentariorum in Apocalypsim Beati Iohan*, *Missale Romanum*, *Missale Cracoviense*, *Canones concilii provincialis Coloniensis, anno 1536 celebrati*⁶⁷. W kaplicy kieżgajłowskiej w 1598 r. znajdował się Mszał Rzymski i Mszał Krakowski⁶⁸. W porównaniu z tymi kaplicami bardzo zasobna w książki była altaria św. Krzyża z dziełami św. Hieronima, św. Ambrożego, św. Augustyna, egzemplarzami Biblii, leksykonami, postanowieniami soboru w Moguncji⁶⁹ i so-

⁶⁶ Chodzi o tytuł: *De Bohemorum origine ac gestis historia*, Coloniae 1524 (por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 305, nr 1098).

⁶⁷ VUB, F4-35808 (A-2472), s. 65-66. Jeden z egzemplarzy *Canones concilii provincialis Coloniensis Anno 1536 quibus adiectum est Enchiridion* (Coloniae 1538) należał do Jana Domanowskiego. Może to ten egzemplarz został odnotowany w inwentarzu z 1598 r.? Zob. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 85, nr 296.

⁶⁸ VUB, F4-35808 (A-2472), s. 73.

⁶⁹ Być może chodzi o egzemplarz, który niegdyś należał do Mikołaja Niemczynowicza. Zob. wpis własnościowy w egz. *Constitutiones Consilii provincialis Moguntini sub [...] Dn. Sebastiano archiepiscopo Moguntino [...] sexta Maii Anno Domini MDXLIX*

boru trydenckiego oraz licznymi utworami o tematyce religijnej, np. dziełem Conrada Brauniego *De haereticis in genere*. W sumie do altarii należało 79 dzieł w 101 tomach⁷⁰.

Spis ksiąg będących w posiadaniu altarii i katedry prezentuje się imponująco w porównaniu z księgozbiorami kościołów parafialnych. Wizytacja kościoła w Czerei, przeprowadzona pół wieku później od daty sporządzenia inwentarza z 1598 r., wykazała, że w kościele było osiem ksiąg (mszały, gradualy, psalterz, agenda i metryka chrztów i małżeństw)⁷¹. Dwadzieścia lat później w tym samym kościele znajdowały się już tylko trzy księgi⁷². W kościele w Derewnej w r. 1653 naliczono dziewięć ksiąg⁷³; w 1665 — już tylko cztery⁷⁴. W kościele w Kobylnikach w r. 1654 odnotowano pięć ksiąg⁷⁵; w r. 1664 ostał się tam tylko „mszał jeden stary”⁷⁶. W kościele w Krewie w r. 1654 przechowywano osiem ksiąg⁷⁷; w r. 1671 zinwentaryzowano już tylko „Kanon”⁷⁸.

Na tle innych kościołów parafialnych wyróżnia się biblioteka kościoła w Komajach. Wizytator spisujący inwentarz tamtejszego księgozbioru uporządkował go tematycznie i wyodrębnił księgi historyczne, liturgiczne, pisma Ojców Kościoła, traktaty polityczne oraz podręczniki. Wśród *Libri poetici* odnotował dzieła Wergiliusza, Sarbiewskiego i Plauta. W sumie biblioteka kościoła w Komajach liczyła kilkadziesiąt ksiązek⁷⁹.

Zmniejszenie liczby ksiąg w kościołach można tłumaczyć zniszczeniami spowodowanymi przez wojny, które nawiedziły interesujące nas

---

celebrati. His accessit Institutio ad pietatem Christianam, Moguntiae 1549 (por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 109–110, nr 395).

⁷⁰ VUB, F4–A338, k. 14–15, szp. 2: „Altare S[anctae] Crucis in Ecclesia Cathedrali Vilnensi in medio situm foundationis et erectionis reverendissimi in Christo patris domini domini Valeriani dei gratia episcopi Vilnensis”. Kopia inwentarza w zbiorach Biblioteki Kórnickiej PAN, rkps 17, mf. 2428, k. 11–12v. Por. D. Bolewska, R. Marciniak, *Katalogi i inwentarze książek w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Kórnickiej*, cz. 1, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1987, 22, s. 157–172.

⁷¹ VUB, F57–B53–42, s. 635.

⁷² LVIA, F–694–1–3970, k. 25–25v.

⁷³ VUB, F57–B53–42, s. 142.

⁷⁴ LVIA, F694–1–3970, k. 207v.

⁷⁵ VUB, F57–B53–42, s. 940.

⁷⁶ LVIA, F694–1–3970, k. 81.

⁷⁷ VUB, F57–B53–42, s. 821.

⁷⁸ LVIA, F694–1–3970, k. 90v.

⁷⁹ VUB, F57–B53–42, s. 920–923.

rejony w połowie XVII stulecia. W wiekach późniejszych stan bibliotek przedstawia się nieco lepiej⁸⁰.

Odrębnym problemem badawczym jest sprawa prywatnych księgozbiorów. Na tle w. XVI imponująco wygląda biblioteka Zygmunta Augusta składająca się, zdaniem Alodii Kaweckiej–Gryczowej, z ponad 4000 tomów⁸¹. Biblioteka Salomona Rysińskiego obejmowała 822 książki⁸². O połowę mniej ksiąg odnotowano w bibliotece nieświeskiej⁸³. Burmistrz wileński Stefan Lebedicz miał 109 egzemplarzy⁸⁴.

Nieliche księgozbiory mieli także wileńscy duchowni. Z zachowanych inwentarzy wyłaniają się całkiem zasobne biblioteki. Sporządzone na początku XVII w. spisy książek, które weszły potem w skład biblioteki kapitulnej, wskazywać mogą na preferencje intelektualne konkretnych osób. Spośród duchownych wileńskich wielu miało stopnie naukowe, miało za sobą studia uniwersyteckie. Podróże — zarówno te związane ze zdobyciem wykształcenia, jak i zwykłe peregrynacje — wyrabiały nawyk czytania książek oraz ich gromadzenia⁸⁵. Przypuszczać zatem możemy, że dostępne nam, pośmiertne inwentarze umożliwiają rekonstrukcję księgozbioru stanowiącego warsztat pracy intelektualnej kanoników. Tematyka książek tworzących zbiór (nie wykluczając książ-

⁸⁰ Zob. *Opis i inwentarz kościoła i klasztoru w Jelnie z r. 1817*, oprac. K. Mączewska, w: *Kościół i klaszory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego. Materiały do dziejów sztuki sakralnej*, t. 2, Secesja, Kraków 2008, s. 68; *Opis i inwentarz kościoła i klasztoru w Jelnie z r. 1828*, oprac. K. Mączewska, w: *ibidem*, s. 76, 79; *Opis i inwentarz kościoła i klasztoru Pijarów w Lidzie z r. 1830*, oprac. M. Kałamajska–Saeed, w: *ibidem*, s. 155–157.

⁸¹ Por. A. Kawecka–Gryczowa, *op. cit.*, s. 47.

⁸² Por. I. Lukšaitė, *Salomono Risinskio bibliotekos Vilniuje sarašas*, w: *Iš lietuvos biblioteku istorijos. Teminis Mokslo Darbu Rinkinys*, Lietuvos TSR Valstybinė biblioteka, Vilnius 1985, s. 39–40 (w tłumaczeniu: I. Lukšaitė, *Biblioteka Salomona Rysińskiego*, OIRwP, 1985, 30).

⁸³ Choć inwentarz biblioteki nieświeskiej z 1651 r. liczy 748 tytułów, to książek było o połowę mniej, gdyż poszczególne egzemplarze notowano podwójnie, BK PAN, sygn. 1320. Por. W. Pawlikowska, *Księgozbiory prywatne w Wielkim Księstwie Litewskim XVI stulecia. Postulaty metodyczne w rozpoznaniu problemu*, „Nasze Historie”, 2003/2004, 8, s. 11.

⁸⁴ Por. *Akty izdavaemye Vilenskoju Archeograficeskoju Kommissieju*, t. 9, Wilna 1878, s. 479–481.

⁸⁵ Por. M. Jaglarz, *Księgarstwo krakowskie XVI wieku*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2004, s. 133–134.

żek sięgających początków edukacji duchownych) mogła być również związana z pełnionymi funkcjami.

Z pośmiertnych inwentarzy książek (choć zachowane pośmiertne spisy pochodzą dopiero z początku XVII stulecia, to możliwe, iż podobną praktykę stosowano wcześniej) wiemy, jakimi konkretnie tytułami członkowie kapituły wzbogacili księgozbiór kapitulny. Kanonik Mikołaj Koryzna miał w chwili śmierci 54 księgi⁸⁶. Inwentarz sporządzony po śmierci Ambrożego Bejnarta notuje 42 tytuły (niektóre w kilku tomach)⁸⁷. Równie interesujący jest spis pośmiertny książek należących do Jana Ryszkowskiego i obejmujący 47 dzieł (niektóre w kilku tomach)⁸⁸ o tematyce prawniczej, teologicznej oraz historycznej.

Z dostępnych nam spisów wyłaniają się księgozbiory świadczące o humanistycznych zainteresowaniach duchownych. Chociaż zachowały się inwentarze książek tylko trzech kanoników wileńskich, trudno przypuszczać, by pozostali nie mieli książek, tym bardziej że w ich kręgu mamy kilku pisarzy⁸⁹. Śladów szukać można w notach proveniencyjnych obecnych w zachowanych starodrukach i w testamentach, choć

⁸⁶ LVIA, F-1135, AP-4, B-471, k. 38-38v.

⁸⁷ *Ibidem*, k. 39-39v.

⁸⁸ Inwentarz sporządzono 16 VI 1606. Por. *ibidem*, k. 40-40v.

⁸⁹ Jednym z nich był Piotr Rojzjusz, poeta, autor utworów o tematyce politycznej, prawniczej, religijnej. Nie dysponujemy, niestety, spisem należących doń ksiąg. Z kolei Jerzy Albin z Koźmina, gorący zwolennik humanizmu i literatury klasycznej, jako bakałarz współpracował przy edycji dzieła Piotra Mosellana (*De primis apud rhetorem exercitationibus praeceptiones*). Wydał także dwa utwory Cyserona i opatrzył je wierszykiem na cześć „rodzica Lacjum”. Pomagał przy publikacji *Farsalii* Lukana. Ułożył także zbiór poetycki pt. *Decasticha novem Musarum*. W Wilnie Albin z Koźmina ujawnił się też jako zwolennik nowinek religijnych. Natomiast sufragan wileński Cyprian ze Środy, który różnowierców gromił nie tylko z ambony, przez co zwano go *malleus haereticorum*, tworzył dzieła wymierzone przeciw nowatorom. Przypisuje się mu *Scripta contra insurgentes tum in Polonia Lutheranorum et similibus novatorum haereses*. Szwed fińskiego pochodzenia, kapelan Zygmunta III, kanonik wileński Jan Jussoila już jako student w Collegium Regium w Sztokholmie przełożył (wraz z Olausem Marci Sundergeltiusem) na język fiński i szwedzki katechizm katolicki Petrusa Canisiusa. Natomiast po śmierci Sundergelteusa kontynuował jego pracę nad fińską gramatyką. Ponadto, uchodzi za autora wierszowanego paszkwilu na Karola IX. Może dlatego został pojmany w Parnawie i uwięziony w Sztokholmie. Podkreślić warto, że podniesiona w tym miejscu kwestia twórczości pisarskiej duchownych związanych z kościołem katedralnym w Wilnie zasługuje na szersze omówienie. Por. W. Pawlikowska, *Wileńska kapituła katedralna...*, s. 308-316.

zarówno na podstawie jednych, jak i drugich trudno wnioskować na temat rozmiarów i zawartości bibliotek.

Duchowni wileńscy mieli swój udział także we wzbogaceniu księgozbioru Akademii Societas Iesu w Wilnie. Trafiły do niej książki z biblioteki Jerzego Albina z Koźmina, kanonika Jana Wiewiórki z Krakowa, kanonika Makowieckiego oraz część księgozbioru Stanisława Warszewickiego⁹⁰. Z kolei kolegium jezuickie w Braniewie miało należący wcześniej do kapituły wileńskiej egzemplarz komentarzy do *Fizyki* Arystotelesa (*Commentaria in libros Physicorum Aristotelis in gymnasio Coloniensi quo Bursam Laurentii vocant novissime edita*, per Joannem de Nurtingen, Coloniae Liberatorum Quentell officina, 1506)⁹¹.

Do naszych czasów zachowało się około 55 starodruków i inkunabułów należących niegdyś do biblioteki katedralnej bądź poszczególnych jej członków. Największą część tego zbioru przechowuje Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, inne — Biblioteka w Kownie oraz biblioteki: Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Ossolineum i Uppsali. Jedenaście znajdujących się w nich starodruków zawiera informację o przynależności do biblioteki kapituły katedralnej w Wilnie (wpis *Ex Bibliotheca Venerabilis Capituli Vilnensis*)⁹², pozostałe natomiast mają wpisy własnościowe wskazujące na przynależność do szesnastowiecznych członków wileńskiej kapituły. Niestety, nie zawsze jesteśmy w stanie określić, kiedy książki weszły w skład biblioteki katedralnej.

⁹⁰ Por. W. Pawlikowska, *Kanonik Wojciech Grabowski...*, s. 229–230.

⁹¹ Por. *Katalog księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie zachowany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, t. 2, oprac. J. Trypućko, M. Spandowski, S. Szyller, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2007, s. 40, nr 1111.

⁹² Były to następujące dzieła: Arnaldus de Villanova, *Opera (Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 24, nr 85); dwa egzemplarze Biblii (*ibidem*, s. 55, nr 181; s. 60, nr 199); Joannes Boccadius, *Περὶ Γενεαλογίης deorum libri quindecim cum annotationibus (ibidem*, s. 68, nr 233); Hieronymus Cingularius, *Artis grammaticae Observationes ad divum Joannem Turzo Vratislavianorum presulem*, Lipsi 1515 (*ibidem*, s. 103, nr 369); *Corpus iuris civilis. Institutiones. Institutionum civilium [...] libri IV*, Pictavii 1550 (*ibidem*, s. 118, nr 426); Petrus Mosellanus, *In M. Fab. Quintiliani rhetoricas institutiones annotationes*, Basileae 1527 (*ibidem*, s. 303, nr 1089); Gaius Julius Solinus, *Rerum toto orbe memorabilium thesaurus locupletissimus. Huic ob argumenti similitudinem Pomponii Melae De situ orbis libri tres*, Basileae 1453 (*ibidem*, s. 347, nr 1263); Gaius Svetonius, *De vita duodecim Caesarum libri duodecim*, Selestadii 1520 (*ibidem*, s. 353, nr 1289); Theodoritus Cyrensis, *De evangelicae veritatis ex Graecorum atque gentium philosophia cognitione*, Antverpiae 1540 (*ibidem*, s. 360, nr 1317).

Pozostawione w starodrukach i rękopisach znaki własnościowe i noty mogą wskazywać na właścicieli, jednak w przypadku wileńskich zbiorów kapitulnych rzadko udaje się ułożyć je „w ciąg”. Notki proveniencyjne dają nam tylko podstawę do wnioskowania na temat odcinka drogi, jaką książka „odbyła”. Dobrym przykładem są losy książek należących do rodziny Jasińskich⁹³.

Zachowane starodruki z wpisami własnościowymi prałatów i kanoników, a w niektórych przypadkach i późniejszych biskupów wileńskich oraz jednego z notariuszy kapituły wileńskiej, mogą świadczyć o zainteresowaniach naukowych duchownych podobnie jak ich własna twórczość pisarska.

W przypadku kapituły wileńskiej możemy mówić o bibliotece katedralnej oraz o bibliotekach należących do poszczególnych jej członków. Bywało, że te ostatnie po śmierci właścicieli wcielano (dzięki zapisom testamentowym) do biblioteki katedralnej, która powstała przede wszystkim dzięki donacjom, aczkolwiek trafiały do niej również książki duchownych zmarłych bez testamentu⁹⁴. Podobnie było w przypadku bibliotek istniejących przy poszczególnych ołtarzach i kaplicach. Niewykluczone jednak, że część katedralnego księgozbioru została nabyta za kościelne pieniądze. Zdecydowaną większość biblioteki katedralnej stanowią dzieła o tematyce humanistycznej i prawniczej.

A n e k s

Dziś dysponujemy dwoma spisami książek należących do szesnastowiecznej biblioteki katedralnej w Wilnie⁹⁵. Oba wchodzą w skład inwentarza ruchomego majątku kościelnego katedry z 1598 r.⁹⁶ Jeden inwentarz (doprowadzony do roku 1629 *Registr Aparatów i inszego Sprzętu, złota i srebra w Kościele S Stanisława Katedralnym na zamku Wilenskim spisany y rewidowany w Roku Pańskim 1598*) przechowywany

⁹³ Zob. W. Pawlikowska, *Wileńska kapituła katedralna...*, s. 307, 407–502.

⁹⁴ *De intestatis*, MAB, F43–155, k. 11–12. Wyjątek stanowi Jerzy Albin, po jego śmierci bowiem książki zostały przekazane wileńskim jezuitom.

⁹⁵ Zob. W. Pawlikowska, *Testamenty duchowieństwa...*, s. 396.

⁹⁶ Na temat inwentarza skarbcza katedry wileńskiej z 1598 roku zob. A. H. Kirkor, *Skarbiec Katedralny w Wilnie*, „Kwartalnik Kłosów”, 1877, 2; Id., *Bazylika Litewska*, Kraków 1886; B. R. Vitkauskienė, *Inwentarz katedry wileńskiej z roku 1598*, w: *Skarbiec katedry wileńskiej*, red. D. Galas, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 2008, s. 71–101.

jest w dziale rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus Universiteto Biblioteka)⁹⁷, drugi zaś znajduje się w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy (Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas)⁹⁸. Oba inwentarze, choć są jednakowego formatu (A4), to sporządzone zostały inną ręką oraz różnią się znakami wodnymi na papierze. Podstawą niniejszego wydania jest inwentarz biblioteki zawarty w spisie znajdującym się w Archiwum Historycznym (kk. 36–37).

Przy próbie identyfikacji książek i autorów wymienionych w inwentarzu z 1598 roku niezbędne okazało się korzystanie z licznych, drukowanych katalogów bibliotecznych, inkunabułów i starodruków oraz literatury poświęconej bibliotecznym kolekcjom. Z tego powodu moja propozycja rozwiązania hasłowych zapisów ksiąg składających się na bibliotekę nie zawsze jest jednolita pod względem opisu. Staralam się jednak, w miarę możliwości, precyzyjnie oddać, w oparciu o literaturę przedmiotu, autora, tytuł, rok i miejsce wydania dzieła. Niemniej jednak nie oznacza to, że w bibliotece katedralnej znajdowały się przywoływane przeze mnie wydania. Precyzyjne ustalenie danych tego typu było trudne ze względu na lakoniczność zapisu inwentarza, a często wręcz niemożliwe zwłaszcza wtedy, gdy książkę wznawiano. Dokładne rozwinięcie hasłowych zapisów z inwentarza udałoby się tylko wtedy, gdybyśmy dysponowali księgami z wpisami świadczącymi o kapitulnej proveniencji.

Index Librorum in Bibliotheca Ecclesiae Cathedralis Vlnensis, 1598

1. Divi Augustini libri 4 qui tomas continent octo — cztery tomy dzieł św. Augustyna.
2. Liber Divi Bernardi Ordinis Cister[ciensis] — nierozpoznane dzieło Bernarda z Clairvaux.
3. Liber D[ivi] Ambrosii Ep[iscop]i Med[iolanensis] — nierozpoznane dzieło św. Ambrożego.
4. Eiusdem liber qui inscribitur Pars secunda operum — część druga dzieła św. Ambrożego.
5. Nicolai de Lyra libri 4 — cztery tomy nierozpoznanych dzieł Mikołaja z Lyry [Nicolaus Lyranus].

⁹⁷ VUB, F4–35808 (A–2472), s. 119. Por. U. Paszkiewicz, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939)*, DiG, Warszawa 1998, s. 167.

⁹⁸ LVIA, F–1135, AP–4, B–471.

6. Postilla Vitellii — za najbardziej wzorcową postyllę, spełniającą przede wszystkim funkcję egzegetyczną, uważa się pracę *Postillae perpetuae in Veterem et Novum Testamentum* Mikołaja z Liry⁹⁹.

7. D[ivi] Cypriani opus — *Cypriani Opus Epistolarum*, Romae, per Conradum Sweynheym et Arnoldum Pannartz, Anno 1471¹⁰⁰; to samo dzieło: per Vindelinum de Spira, Anno 1471¹⁰¹.

8. D[ivi] Hieronimi eiusdem primae partis ep[is]to[la]r[um] Inventarium — *Inventarium primae partis Aepistolarum sancti Hieronymi*, Jacques Sacon, 1508¹⁰².

9. D[ivi] Epiphani — Jedno z dzieł św. Epifaniusza z Salamiiny [Epiphanius Salamiensis].

10. D[ivi] Thomae Aquinatis in lib[e]r Euang[elia] secundum Mattheum — być może chodzi o *Super Evangelium S. Matthaei lectura*¹⁰³.

11. Eusebii de Euangelia praeparatione — Euzebiusz z Cezarei [Eusebius Pamphilus, Caesariensis], *De Evangelica praeparatione a Georgio Trapezuntio e graeco in latinum traductus*, impensis atque aere D. Ioannis Rynman de Oringaw, cura et opera industrii Henrici Gran, mense Februario 1522¹⁰⁴.

12. Geroson de Regulis moralibus eiusdem operum pars prima — Jan [Jean] Charlier de Gerson [Ioannes Gerson], *Conclusiones de diversis materiis moralibus sive de regulis mandatorum*, Cologne, Ulrich Zel, circa 1470¹⁰⁵.

13. Eiusdem opus sermonum de Angelis — *De Angelis* jest potoczną nazwą francuskiego kazania Jana Gersona o aniołach i pokusach *Factum est proelium*¹⁰⁶.

⁹⁹ Por. *Słownik literatury staropolskiej*, red. T. Michałowska, Ossolineum, Wrocław 2002, s. 747.

¹⁰⁰ Por. G. F. de Bure, *Bibliographie instructive: ou Traité de la connoissance des livres rares et singuliers Disposé par ordre de matières avec une table générale des auteurs, etc. MS. notes. Volume de théologie*, Paris 1763–1768, s. 226–227, nr 288.

¹⁰¹ Por. *ibidem*, s. 227, nr 289.

¹⁰² M. Chalvin, *Jacques Sacon, imprimeur-libraire lyonnais du XVIe siècle (1497–1529)*, Diplôme national de master, Université de Lyon 2011, s. 121, nr 45.

¹⁰³ To dzieło Tomasza jest nam znane z dwóch *reportationes*.

¹⁰⁴ Por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 160, nr 587.

¹⁰⁵ Por. E. Triller, *O inkunabulach w zbiorach lwowskich*, „Roczniki Biblioteczne”, 1967, t. 11, z. 1–2, s. 186.

¹⁰⁶ Por. H. M. Guillaume, *op. cit.*, s. 34; D. C. Brown, *op. cit.*, s. 259.

14. D[omi]no opera Driedonis — Jan Driedo [Joannis Driedonis, Jan Neys, Johannes Driedonis a Turnhout], *Operum Ioannis Driedonis a Turnhout, sacrarum literarum apud Louanienses professoris olim celeberrimi, tomus primus: complectens de ecclesiasticis scripturis et dogmatibus libros quatuor. Accessit ad singulos tomos rerum ac sententiarum index locupletissimus*, Lovanii, Ex officina Bartholomaei Grauij, 1566¹⁰⁷.

15. Theophilactus in Euangelia quatuor — *Theophylacti archiepiscopi Bulgariae in quatuor Evangelia enarrationes. Ioanne Oecolampadio interprete*, Apud inclytam Basileam, in officina Andreae Cratandri, mense Martio 1524¹⁰⁸.

16. Pelparti Psalmor[um] expositio — Pelbartus Ladislaus de Themeswar, *Expositio Compendiosa et Mysticum Complectens Libri Psalmorum*, Hagenau, Impensis Joannis Rynman de Oringaw in officina industrii Henrici Gran, 1504¹⁰⁹.

17. Haymonis de eadem materia — [Haymo, episcopus Halberstatten-sis], *Pia brevis ac dilucida in omnes psalmos explanatio, ex omnium veterum hortis ac pratis florentissimus decerpit, quo simplicibus et occupatis esset parata saluberrimi mellis copia*, Antwerpen, ex officina Joannes Grapheus, 1533¹¹⁰.

18. Pholengii de eadem materia — Giovanni Battista Folengo [Ioan. Baptistae Folengii Mantvani], *In Psalmos Commentaria, quibus permulta quae hodie passim controversa sunt, tanta pietate gravitateque deciduntur*, Basileae, apud Mich. Insingrinium, 1540¹¹¹.

19. Magister sententiarum — jedno z dzieł Piotra Lombarda [Petrus Lombardus], być może *Libri IV Sententiarum*.

20. Joannes Scoti in libr[i] 4m [...] — nierozpoznane dzieło Jana Szkota [Iohannes Scotus Eriugena].

¹⁰⁷ Por. L. M. Fernández, *Fuentes para la historia del método teológico en la Escuela de Salamanca*, vol. 2, BPR Publishers, Granada 1962, s. XVI.

¹⁰⁸ Por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 361, nr 1319.

¹⁰⁹ Por. F. G. Kiss, *Communis quidam bonae doctrinae thesaurus. Authorship and Inspiration in Late Medieval Commentaries on the Book of Psalms from Central Europe*, w: *Modes of Authorship in the Middle Ages*, ed. by S. Ranković, I. Brügger Budal et al., Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto 2012, s. 107; M. Stoś, *Węgierskie ślady z lat 1565–1626 w braniewskim kolegium jezuickim i jego bibliotece*, „Alma Mater”, 2009, 117, s. 46.

¹¹⁰ *Netherlandish Books: Books Published in the Low Countries and Dutch Books Published Abroad Before 1601*, vol. 1: A–J, ed. by A. Pettegree and M. Walsby, Brill, Leiden 2011, s. 622, nr 14241.

¹¹¹ Por. A. Kawecka–Gryczowa, *op. cit.*, s. 192, nr 427.

21. Com[m]entarium volaterran[us] — Raffaello Maffei da Volterra [Raphael Volaterranus, Maffeus Volaterranus], *Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII*, Romae, per Ioannem Besicken Alemanum, 1506¹¹².

22. Joannis Slotani de retinenda fide Catholica — Ioannes Slotanus [John Slotanus, Schlottanus], *De retinenda fide orthodoxa et catholica libri IX*, Coloniae 1555¹¹³.

23. Opusculum Maridli sub fidei spe, et charitatis titulis — Marko Marulić [Marcus Marulus Spalatensis], *Evangelistarium M. Maruli Spalaten. opus vere evangelicum, sub fidei, spei et charitatis titulis in septem libros partitum. Accessit huic propter idem fere argumentum Meginhardi viri undecunque doctiss. ad dnum Guntherum, de fide, varietate, symboli, et ipso symbolo Apostolico, et peste multarum jaeresum, sed insigniorum libellus, nunc recens excusus*, Coloniae, ex officina Eucharii Cervicor, impensa et aere M. Godefridi Hittorpii, 1529¹¹⁴.

24. Aurelii Augustini — nierozpoznane dzieło św. Augustyna.

25. Angeli ordinis minor[um] sum[m]a Angelica — Angelus Carletti de Clvasio, *Summa angelica de casibus conscientiae, cum additione Hieronymi Tornieli*, Venezia, Nicolaus de Francofordia, 30 X 1487¹¹⁵.

26. Pauli Heidneri de fide — dzieło nierozpoznane.

27. Antony Debitonsi sermonum Dominicalium — Antoni de Bitonto [Antonius de Bitonto], *Sermones dominicales per totum annum*, ed. Philippus de Rotingo. Venezia, Bon. Locatellus pro Nic. de Francofordia, 10 Oct. 1499¹¹⁶.

28. Baculus pastoralis — pastorał nierozpoznany.

29. Mammotrectus — Giovanni Marchesini [Johannes Marchesinus], *Mammotrectus super Bibliam*, Strasburg, circa 1485¹¹⁷.

¹¹² *The New Century Italian Renaissance Encyclopedia*, ed. by C. B. Avery, Meredith, New York 1972, s. 581.

¹¹³ Por. *Books in Cambridge Inventories*, vol. 1, ed. by E. S. Leedham-Green, Cambridge UP, Cambridge 1986, s. 708.

¹¹⁴ Por. *Marko Marulic (1450–1524). A Catalogue from the British Library Collection*, compiled by M. Grba, The British Library, London 2009, s. 5, nr 6; *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 258–259, nr 931.

¹¹⁵ Por. *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, oprac. W. Wydra, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Poznań 2002, s. 17, nr 10.

¹¹⁶ Por. A. Kawecka-Gryczowa, *op. cit.*, s. 179, nr 363.

¹¹⁷ Por. T. B. Eriksen, *Some Sociopolitical and Cultural Aspects of the Renaissance, w: Hebrew Bible. Old Testament: The History of Its Interpretation*, t. 2: *From the Rena-*

30. Antonij Archiepi[scope] Floren[tini] Historiae — *Domini Antonini Historiarum, archiepiscopi Florentini, chronica, sive opus trium partium historialium*, Nurembergae, per A. Koberger, 1491¹¹⁸.

31. Haymonis in ep[isto]las D[ivi] Pauli — *Haymonis Episcopi Halberstattensis, in diui Pauli epistolas omneis interpretatio*, Coloniae 1531¹¹⁹.

32. Guidonis manipulus — Guido de Monte Rocherii [Guy de Montrocher], *Manipulus curatorum officia sacerdotum*, Strasbourg 29 XI 1490¹²⁰; inne wydanie: Basilee, impressus per Nicolaum Lamparter, 12 Martii 1517¹²¹.

33. Cochlei com[m]entaria de actis Lutheri — Johann Cochlaeus [Johann Dobneck], *Commentaria de actis et scriptis Martini Lutheri axonis Chronographice ex ordine ab anno Domini M. D. XVII. usque ad annum M. D. XLVI. inclusiue, fideliter conscripta. Adiunctis duobus indicibus, & Edicto Vuormaciensi, Moguntiam Behem*, 1549¹²².

34. Liber legendorum sive Historia Lombardica — Jacopo da Varazze [Jacobus de Voragine], *Legenda aurea sanctorum, sive Lombardica historia*, Venetiis, Christophorus Arnoldus 1478¹²³.

35. Henrici Sermones de tempore — Hendrik Herp [Henricus Herpius], *Sermones de tempore*, Hagenau, 1509¹²⁴.

36. Cutonii dogmatica fides — dzieło nierozpoznane.

37. Pelparti sermones — Pelbárt Temesvári [Pelbartus de Themaswar], *Sermones Pomerie de sanctis hiemales et aestivales*¹²⁵ lub np. *Sermo-*

issance to the Enlightenment, ed. by M. Saebø, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, s. 99.

¹¹⁸ *Bibliothèque curieuse, historique et critique, ou Catalogue raisonné de livres difficiles à trouver*, vol. 1, par D. Clément, Gottingue 1750, s. 380.

¹¹⁹ Por. *Books in Cambridge Inventories*, t. 1, s. 411.

¹²⁰ Por. *Incunabula der Universitätsbibliothek Würzburg*, hrsg. von I. Hubay, Harrasowitz, Wiesbaden 1966, s. 207–208, nr 1006–1013.

¹²¹ Por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 186, nr 682.

¹²² Por. H. Schneider, *Martin Luthers Reise nach Rom — neu datiert und neu gedeutet*, w: *Studien zur Wissenschafts- und zur Religionsgeschichte*, hrsg. von W. Leffeldt, De Gruyter, Berlin — New York 2011, s. 27.

¹²³ Por. A. Gšpan, J. Badalić, *Incunabule v Sloveniji. Incunabula quae in Slovenia aservantur*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1957, s. 173, nr 368.

¹²⁴ Por. *Catalogue des livres composant la bibliothèque de feu M. Edme-Bonaventure Courtois*, Chez J S Merlin, Paris 1819, s. 8.

¹²⁵ Por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 293, nr 1050.

nes Pomerii de tempore, Hagenau, Henricus Gran pro Ioanne Rynman, 27 VII 1498¹²⁶. Brak podstaw, by wskazać konkretne wydanie.

38. Lucensis Isagoge ad sanctas literas — Santes Pagninus [Xanthus Pagninus], *Isagogae ad sacres literas: Liber unicus Santis Pagnini Lucensis. Omnia nunc demum recognita et emendatius typis excusa*, Coloniae, impensis Iohannis Soteris, 1540¹²⁷.

39. Justiniani Principis nouella[e] constitutionum — Justinianus, *Novellae constitutiones, sive Authenticum. Consuetudines feudorum. Codicis libri X–XII*, Moguntiae, Petrus Schoeffer, 21 August, 1477¹²⁸.

40. Alberti Magni Postilla — Albert Wielki [Albertus Magnus], *Postilla apprime magistralis super Ioannis Evangeliare*, Hagenaw, impensis Joannis Rynman de Oringaw, in officina industrii Henrici Gran, Augusti kal. Ix 1504¹²⁹.

41. Missale vetus — mszał przedtrydencki.

42. Liber Graecus Suida — Księga Suda [Biblion Suda, Suidas, BIBAIION ΣΟΥΔΑ]¹³⁰.

43. Boetius de Philosophico consolatu — Boecjusz [Anicius Manlius Severinus Boethius], *Anicius M.S. de philosophico consulatu sive de consolatione philosophiae: cum figuris ornatissimis noviter expolitus*, Strassburg, Johann Gruninger, 8. September 1501.

44. Historiae Bembi — Pietro Bembo, *Historiae Venetae libri XII*, Venetiis, apud Aldi filios 1551¹³¹.

45. Rudolphi de invent[i]one] Dialecti[ca] libri 3 in [uno] volumine — Rudolf Agricola [Rodolphus Agricola Phrisius], *De inventione*

¹²⁶ Por. *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu...*, s. 132, nr 266.

¹²⁷ W bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego zachował się egzemplarz należący niegdyś do kanonika Tomasza Makowieckiego (por. *ibidem*, s. 285, nr 1024). Zob też. *A Cyclopaedia of Biblical Literature*, vol. 2, ed. by J. Kitto, A. and Ch. Black, Edinburgh 1845, s. 27.

¹²⁸ Por. *Catalogue of the William Loring Andrews Collection of Early Books in the Library of Yale University*, compiled by A. Van Name, Yale UP, London 1913, s. 6.

¹²⁹ Por. *Vilniaus Universiteto Bibliotekos...*, s. 5–6, nr 19.

¹³⁰ Por. S. Wielgus, *op. cit.*, s. 25; *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian: seria grecka*, t. 4: *Pisarze z VIII–XII wieku*, wyd. A. Brzóstkowska, W. Swoboda, Ossolineum, Warszawa 1997, s. 133–134.

¹³¹ Por. A. Kawecka–Gryczowa, *op. cit.*, s. 252; *Edições aldinas da Biblioteca Nacional: séculos XV–XVI*, estudio introdutorio por J. V. de Pina Martins, descrição catalográfica por M. Valentina C. A. Sul Mendes (Século XV), M. Cunha (Século XVI), Instituto da Biblioteca Nacional e do Livro, Lisboa 1994, s. 77, nr 89.

dialectica libri tres, cum scholiis Ioannis Matthaei Phrissemii, Coloniae 1528.

46. Justinus Historicus — Justinus Historicus, *Epitome in Trogi Pompeii historias. Lucii Flori de rebus Romanis in Epitome. Sexti Rufi de Historia Romana Epitome*, Paris 1519; *Epitome in Trogi Pompeii historias*, Basil 1539¹³².

47. Gulielmi Budaei de Asse — Guillaume Budé [Guilielmus Budaeus], *De asse et partibus eius libri quinque*, Paris, in aedibus Josse Bade, 1524¹³³.

48. Comentarium linguae Graecae — Guillaume Budé [Guilielmus Budaeus], *Commentarii linguae graecae, Guilielmo Budaeo consiliario regio, supplicumque libellorum in regia magistro auctore*, Paris, Josse Bade, 1529¹³⁴.

49. Pollucis index vocabulor[ium] — jedno z dzieł Juliusa Polluxa z Naucratis [Ἰούλιος Πολυδεύκης, Ioulios Poludeukes], *Vocabulorium Greek*, 1502 lub *Vocabulorium Latin*, 1541¹³⁵.

50. Officia Ciceronis — *Quaestiones in Officia M. T. Ciceronis compendiarium totius opusculi epitomen continens*¹³⁶.

51. Frapernitii Rhetorica — dzieło nierozpoznane.

52. Hermolaus — jedno z dzieł Ermolao Barbaro.

53. Elenchus scriptorum omnium veterum — Conrad Gesner [Conradus Gesnerus], *Elenchus scriptorum omnium, veterum scilicet ac recentiorum, extantium et non extantium: publicatorum atque hinc unde in bibliothecis latitantium, qui ... usque ad nostra tempora in diversis linguis, artibus ac facultatibus, claruerunt, ac etiamnum hodie vivunt*, ante annos aliquot, 1551¹³⁷.

¹³² Por. *Contributions Towards a Dictionary of English Book Collectors: As Also of some foreign collectors whose libraries were Incorporated in English Collections or, Whose Books are Chiefly Met with in England*, ed. by E. Burbidge, B. Quaritch, B. de Graff, London 1892, s. 26.

¹³³ Por. *Books published in France before 1601 in Latin and Languages other than French*, ed. by A. Pettegree, M. Walsby, Brill, Leiden 2012, s. 325, nr 59361.

¹³⁴ Por. H. Parenty, *Isaac Casaubon, Helléniste: des studia humanitatis à la philologie*, Droz, Genève 2009, s. 38, 116.

¹³⁵ Por. *L'Onomasticon di Giulio Polluce. Tra lessicografia e antiquaria*, a cura di C. Bearzot, F. Landucci, G. Zecchini, Vita e Pensiero, Milano 2007; *Trinity College Library. The First 150 Years*, ed. by P. Gaskell, Cambridge UP, Cambridge 1980, s. 177.

¹³⁶ Por. F. Madan, *The Early Oxford Press 1468–1640*, Oxford 1895, s. 228.

¹³⁷ Por. *Bibliotheca Osleriana: a Catalogue of Books Illustrating the History of Medicine and Science*, ed. by W. Osler, McGill Queen's UP, Oxford 1987, s. 64, nr 627.

54. Macrobius — jedno z dzieł Ambrozjusza Teodozjusza Makrobiusa.
55. *Cepolae de servitutibus urbano[rum] praediorum* — Bartolomeo Cipolla [Barthomolei Caepolla, Bartholomaeus Caepolla], *Tractatus de servitutibus urbanorum et rusticorum praediorum*, Romae, Johan Reynardi 1475¹³⁸.
56. *Liber contra haereticos* — brak podstaw, by precyzyjnie wskazać wydanie. Mogło to być, np. dzieło *Liber de praescriptionibus contra haereticos*.
57. *De constitutionibus Rubrica* — dzieło nierozpoznane.
58. *Libri 3 magni pergaminei*.
59. *Libri 6 Discordantium Canonum vel rubrae in folio de una — Concordia discordantium canonum*, inaczej: Dekret Gracjana (*Decretum Gratiani*)¹³⁹.
60. *materia tractant* — ciąg dalszy pozycji 59 przez pomyłkę pisarza objęty osobną numeracją.
61. *Liber indicans Deum tribus modis posse laudari* — dzieło nierozpoznane.
62. *Libri 8 Abbatis de variis interpretibus* — być może chodzi o księgi autorstwa Nicolai de Tudeschis [Nicolai Abbatis. Nicolaus de Tudeschis].
63. *Antonii Corseti in Abbatem* — Antonio Corsetti, *Repertorium in Abbatem*, per Johannem Angelum Scinzenzeler ad impensas Johannis de Lignano, 1501¹⁴⁰.
64. *Pauli Castrensis libri 4* — cztery księgi dzieł Paola de Castro¹⁴¹.
65. *Liber sermonum suici per anni circulum* — być może chodzi o kazania, których autorem był albo Peregryn z Opoła (*Sermones de tempore et de sanctis per anni circulum*), albo Jacobus de Voragine (*Sermones de sanctis per anni totius circulum*, Venetiis 1573).

¹³⁸ Por. C. A. de La Serna Santander, *Dictionnaire bibliographique choisi du quinzième siècle, ou Description par ordre alphabétique des éditions les plus rares et les plus recherchées du quinzième siècle, précédé d'un Essai historique sur l'origine de l'imprimerie, ainsi que sur l'histoire de son établissement dans les villes, bourgs, monastères et autres endroits de l'Europe; avec la notice de imprimeurs qui y ont exercé cet art jusqu'à l'an 1500*, vol. 2: A–G, Bruxelles 1806, s. 289, nr 410.

¹³⁹ Por. A. Vetulani, *Dekret Gracjana i pierwsi dekretyści w świetle nowego źródła*, Ossolineum, Wrocław — Kraków 1955, s. 32, 114.

¹⁴⁰ Por. *The Italian Book 1465–1800: Studies Presented to Dennis E. Rhodes on His 70th Birthday*, ed. by D. V. Reidy, British Library, London 1993, s. 73.

¹⁴¹ Por. B. Tierney, *op. cit.*, s. 70.

66. Hostiensis super titulos decretalium — Cardinal Hostiensis, *Summa Aurea super Titulis Decretalium*, Lyon 1556; Lyon 1568; Veniece 1570¹⁴².

67. Bartolus de Sacrosancta Eccl[esi]a — dzieło nierozpoznane.

68. Digestum vetus — Iustinianus I, *Digestorum seu Pandectarum tomus primus. Vulgo Digestum vetus inpete vocatur*, Parisiis, apud Carolam Duillard viduam Cl. Chevallonii et Guil. Desbois, 1548¹⁴³.

69. De vita et honestate Clericorum libri 3 — *De vita et honestate clericorum*, w: *Corpus Juris Canonici*.

70. Zabarella super Clementinis — jedno z wydań dzieła Francesco Zabarellego, *Lectura super Clementinis*, Venetiis 1497¹⁴⁴.

71. Hugonis sermones — Hugo de Prato [Hugonis de Prato], *Sermones Dominicales super Evaugelia et Epistolas*, Argentorati, Henr. Eggesteyn, 1476¹⁴⁵.

72. Bartoli rubrica — dzieło nierozpoznane.

73. Joannis Andrea super p[rimu]m librum Decretalium — Giovanni d'Andrea [Ioannis Andreae I. C. Bononiensis], *Omnium canonici iuris interpretum facile principis In Primum Decretalium librum Novella Commentario, ab exemplaribus per Petrum Vendramaenum in Pontificio Venetiarum foro advocatorum mendis, quibus referta erant diligenter expurgatis nunc impressa*, Venetiis 1581¹⁴⁶.

74. Liber pergameneus decretalium — dzieło nierozpoznane.

75. Fasciculus temporum — Werner Rolewinck, *Fasciculus temporum omnes antiquorum cronicas complectens*, Coloniae, Arnoldus Theu Huernen, 1474¹⁴⁷.

¹⁴² Por. C. Gallagher, *op. cit.*, s. 21.

¹⁴³ A. Kawecka–Gryczowa, *op. cit.*, s. 153, nr 189.

¹⁴⁴ Por. O. F. Von Gierke, *Political Theories of the Middle Age*, translated with an introduction by F. W. Maitland, Cambridge UP, Cambridge 1900, s. 24, nr 145.

¹⁴⁵ Por. *Catalogue of the Library of Dr. Kloss of Franckfort a. M. Professor, Including Many Original and Unpublished Manuscripts and Printed Books with Ms. Annotations by Philip Melancthon*, ed. by G. F. Burkhard Kloss, Sotheby & Son, London 1835, s. 157, nr 2161.

¹⁴⁶ Por. *Manoscritti, editoria e biblioteche, dal Medioevo all'età contemporanea: studi offerti a Domenico Maffei per il suo ottantesimo compleanno*, a cura di M. Ascheri, G. Colli; con la collaborazione di P. Maffei; indici analitici di A. Bartocci, vol. 3, Roma nel Rinascimento, Roma 2006, s. 1121.

¹⁴⁷ Por. *A Descriptive Catalogue of a Valuable Collection of Books, in Various Languages, and Almost Every Branch of Science and Literature: ... Together with a Pretty Extensive Assemblage of Scarce and Valuable English Books, and Many Modern English Works of*

76. *Speculum iudiciale* Gulielmi — Guillaume Durand [Guillelmus Duranti], *Speculum iudiciale, cum additionibus Johannis Andreae et Baldi de Ubaldis*, Paduae per Joh. Magnum de Seligenstadt 1479¹⁴⁸.

77. *Infortiatu de iure* — dzieło nierozpoznane.

78. *Rubrica iuris* — dzieło nierozpoznane.

79. *Abbatis 3 pars secundi libri decretalium* — Nicolai de Tudeschis [Nicolai Abbatis. Nicolaus de Tudeschis], *Tertia pars super secundo decretalium libro clarissimi*, Venetiis, Apud Iunctas, MDLXXXII¹⁴⁹.

80. Justinianus de iure eiusde Digestor[um] seu pandectar[um] — *Digestum novum, Digestorum seu Pandectarum, Imperatoris Justiniani, tomus tertius; cum casibus domini Francuci Accursii glosse infertis ac plurium doctorum scholiis presertim Andree Alciati*, Lugduni, in edibus Francisci Fradin, 1528¹⁵⁰.

81. *Eiusdem 3m opus de iure* — księga Justyniana *De iure*.

82. *Hilarii de institutionibus* — nierozpoznana dzieło Hilarego biskupa Poitiers [Hilarius episcopus Pictaviensis]¹⁵¹.

83. *Ludovici com[m]entaria* — Ludovico Gomez, *Commentaria super regulas cancelariae Apostolicae*, Venetiis 1540¹⁵².

84. *De Subsidio charitativo sive de decima beneficior[um] decisiva* — dzieło nierozpoznane.

Standard Repute, at Reduced Prices, ed. by J. S. Darlington, Walker, Printer, Durham, London 1822, s. 508, nr 5930. Zob. też M. Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Harvard University Press, Cambridge, MA 2008, s. 279, 301; *Bibliothecae Academiae Ingolstadiensis Incunabula Typographica seu libri ante annum 1500 impressi circiter mille et quadringenti; quos secundum annorum seriem disposuit, descripsit, et notis historico-litterariis*, illustravit S. Seemiller, fasc. 2, Ingolstadii 1788, fasc. 2, s. 64, nr 26.

¹⁴⁸ Por. *Bibliothecae academiae Ingolstadiensis incunabula typographica*, s. 39, nr 8; S. L. McMillan, *Episcopal Ordination And Ecclesial Consensus*, Liturgical Press, Collegeville 2005, s. 171–173.

¹⁴⁹ Por. *Le Cinquecentine della Biblioteca Provinciale di Foggia Appendice*, a cura di M. A. Galasso, „La Capitanata — Quadrimestrale della Biblioteca Provinciale di Foggia”, 1994, vol. 32, n. 2, s. 339–340, nr 804.

¹⁵⁰ Jedna z trzech głównych części Kodyfikacji Justyniańskiej; po dodaniu części czwartej (*Novellae*) *Digesta* wchodziły w skład *Corpus Iuris Civilis*.

¹⁵¹ *Compendium of the History of Doctrines*, vol. 1, ed. by K. R. Hagenbach, Edinburgii 1846, s. 231.

¹⁵² Por. *Catalogo de livros antigos latinos pertencentes ás livrarias dos extinctos Conventos da provincia da Extremadura ... Theologia, etc.*, Lisboa 1864, s. 39, nr 1007; T. Frenz, *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*, Steiner, Wiesbaden 2000, s. 135.

85. Ludovici Romani — jedno z dzieł Lodovica Pontana [Ludovicus Romanus Pontanus], *Consilia sive responsa*, Lugduni, apud Iac. Giunta, 1545, lub: *Lectura aurea et mirabilis*, Lugduni, apud Hug. et haer. Aem. a Porta Steph. Rufinus et Io. Ausultus, 1547¹⁵³.

86. Sebastiani Brant iuris tam Civilis quam canonici exposito — Sebastian Brant, *Titulorum omnis iuris tam civilis. quam canonici expositiones. His accessit Modus studendi in utroque iure*, per Ioannem Baptistam Caccialupum, 1547¹⁵⁴.

87. Budei forensia — Guillaume Budé [Guilielmus Budaeus], *Forensia*, Ex officina Roberti Stephani, Lutetiae 1545¹⁵⁵.

88. Alciati Iudiciarii processus — Andrea Alciati, *Iudiciarii processus compendium*, Coloniae 1566¹⁵⁶.

89. Baldi de Perusio — Jedno z dzieł Baldusa de Ubaldis [z Perugii].

90. Libri 4 manu scripti.

100. Libri 4 manu scripti.

The Book Collection of the Vilna Cathedral Library at the End of the Sixteenth Century

This article undertakes a reconstruction of the contents of the Vilna cathedral library in the light of the inventory of books from 1598. It is followed by an appendix — *Index Librorum in Bibliotheca Ecclesiae Cathedralis Vilmensis* — and a proposed solution to the abbreviated entries of the books comprising the library. In the course of identifying the books and authors mentioned in the 1598 inventory it proved necessary to make use of numerous printed library catalogues, incunabula and early printed books, as well as the historiography of book collections. In total, according to the 1598 inventory the

¹⁵³ Por. J. Black, *Absolutism in Renaissance Milan: Plenitude of Power Under the Visconti and the Sforza 1329–1535*, Oxford UP, Oxford 2009, s. 32; T. H. Martínez, *Bibliotecas privadas en el mundo colonial: la difusión de libros e ideas en el virreinato del Perú, siglos XVI–XVII*, Vervuert, Iberoamericana, Frankfurt — Vervuert — Madrid 1996, s. 229; A. Kawecka–Gryczowa, *op. cit.*, s. 163, nr 262–263.

¹⁵⁴ Por. J. A. Bernstein, *Music Printing in Renaissance Venice: The Scotto Press, 1539–1572*, Oxford UP, Oxford 1988, s. 956, nr 109.

¹⁵⁵ Por. *A Catalogue of the Library of the Middle Temple: Arranged According to Classes*, vol. 1, London 1845, s. 279.

¹⁵⁶ Por. *Trinity College Library...*, s. 197.

cathedral library contained about 121 volumes. However, at the turn of the sixteenth and seventeenth centuries the capitular book collection grew to at least 267 works, some of them in several volumes.

The cathedral library emerges from the inventory as testimony to the humanist interests of the resident cathedral clergy. The cathedral library comprised not only liturgical books and patristic works, but also classics of literature, and works belonging to a broadly conceived humanist culture. The entirety was completed by works and authors that have not yet been identified. Private book collections are a separate research question. The inventories of deceased canons and prelates show that some of them had substantial book collections, of about 50 volumes. The lists of books compiled at the beginning of the seventeenth century, books that subsequently entered the chapter library, can show the intellectual preferences of a particular person.